

Blauwe zomer

Van Leo Blokhuis verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos uitgevers

Klein abc van de popmuziek
Grijsgedraaid
Het plaatjesboek
City to city
The sound of the Westcoast
The sound of the South

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Leo Blokhuis

Blauwe zomer

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 4808 2

© 2019 Leo Blokhuis

Omslagontwerp Riesenkind

Omslagillustratie © Riesenkind

Foto auteur © Merlijn Doomernik

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

DEEL 1

Soerabaja, 2005

De zoete geur van de bloeiende melati mengt zich met die van een vleug kruidig eten afkomstig van het karretje aan de stoeprand. Dit is heerlijk. Dit hoort bij het land dat hij zo gemist heeft. Chris trekt zijn overhemd recht en steekt zijn arm uit om een taxi aan te houden.

Hij geeft de taxichauffeur een briefje. 'Jl. M.H. Tamrin' staat erop. Ooit was dat de Speelmanstraat. De chauffeur knikt, lacht zijn grote gele tanden bloot, knikt nog een keer en wringt zijn Bluebird toeterend de straat op. De auto ruikt naar luchtverfrisser en een beetje sigarettenrook. Wat zou hij nu graag een sigaret opsteken, maar de stickers tegen de achterkant van de voorstoelen verbieden hem dat.

Soerabaja is veranderd. Het is er drukker geworden. Veel van de kenmerkende witte monumentale gebouwen staan er nog, al zijn de meeste inmiddels half verscholen achter enorme reclameborden of voorzien van rommelige, veelkleurige entrees. De strakke Nederlandse organisatie is verdwenen, maar de blauwe lucht, de warmte en de geuren zijn er nog.

De taxi staat stil bij een groot kruispunt. Links op de hoek zit de Tourist Information. BALAI PEMUDA staat er op een bord. Elke spier in zijn lichaam spant zich. Daar staat het gebouw met het achthoekige torentje waar de Nederlandse sociëteit was gevestigd. De Simpang Club. Ooit dronk zijn vader hier Nederlands bier, kon

hij er dansen en traden er beroemde artiesten op. Pisuisse, Louis Davids en anderen, vader heeft ze hier gezien. Tijdens de oorlog gebruikten de jappen het gebouw en direct ná de oorlog...

Chris probeert te slikken, maar zijn mond voelt kurkdroog. ‘Doorrijden,’ zegt hij, wenkend naar de chauffeur, maar die heft verontschuldigend zijn handen op. Hij staat voor een stoplicht. Chris sluit zijn ogen. Hij heeft lang uitgekeken naar deze reis, maar er ook erg tegen opgezien.

‘Doe maar, lieverd, ga maar. Gun het jezelf. Johan heeft het goed gezien,’ had Klaartje gezegd. Typisch zijn vrouw. Doe maar, lieverd. Onbewust schudt hij zijn hoofd. Kent ze het risico van zo’n reis eigenlijk wel? En heeft ze enig idee wát Johan dan goed gezien heeft? Chris glimlacht als hij denkt aan Johan en zingt zacht: *‘Like a bird on a wire, like a drunk in a midnight choir, I have tried in my way to be free...’*

‘Volgende rechts,’ gebaart Chris. Na al die jaren kent hij nog steeds de weg. Dit is de Raya Darmo, de Darmo Boulevard, een brede weg met een groenstrook in het midden. Ooit reed hier de elektrische tram, maar Soekarno had zo’n hekel aan Nederlanders dat hij alles wat hem aan hen deed denken wilde verwijderen. De tram werd het eerste doelwit. De rails zijn weggehaald. De middenafzetting die daardoor vrijkwam lijkt geen overbodige luxe op deze drukke weg. Brommers schieten als nerveuze bromvliegen tussen de auto’s door.

De taxi worstelt zich naar rechts. Neus tussen twee auto’s duwen, dan stopt de achterste vanzelf, toeterend vier rijen doorkruisend, de Coen Boulevard op. Opnieuw een brede weg, maar deze is rustiger. Op de hoek staat een wit gebouw met een rood dak en in het midden een torentje. Het pand steekt fier af tegen de blauwe lucht. ‘Brimob,’ mompelt Chris – het politiebureau. ‘Wismilak,’ knikt de taxichauffeur. ‘Wismilak. Kretek. Kretek.’ Hij houdt zijn wijs- en middelvinger bij zijn mond, alsof hij rookt. Het voormalig

politiebureau is nu het hoofdkantoor van de grote Indonesische sigarettenfabrikant Wismilak.

‘*Wish me luck...*’ verzucht Chris. Hij tikt de chauffeur op zijn schouder. ‘Zet me hier maar af.’

De hitte voelt als het uitlaatgas van een brommer in zijn gezicht. De brede Coen Boulevard heet nu Jalan Dr. Soetomo, ziet hij. Hij was een van de architecten van de Indonesische nationalistische beweging. Chris sluit even zijn ogen en ziet op deze plaats de gedeukte legertrucks. Vrouwen en kinderen gillen en duiken in paniek achter hun stromatrasen en tassen met al hun bezittingen. Woeste Indonesiërs met stokken met scherpe punten rennen op hen af. Het zijn heel korte filmpjes in zijn geheugen, dia’s meer. Chris veegt het zweet van zijn voorhoofd. Niet teruggaan, niet naar die tijd. Focus. Hier liggen ook mooie herinneringen.

De tweede dwarsstraat is de Speelmanstraat. Hier moet het zijn. Het derde huis aan de rechterkant. Hij durft bijna niet te kijken. Daar staat het, achter een muurtje met een stevig hek. Het is veel kleiner dan hij zich herinnerde. Achter het huis, waar nu een brommer uit elkaar gehaald wordt, sliep kokkie.

Precies op deze plek aarzelde Chris ook als hij uit school kwam. Meestal glipte hij via de achterkant het huis binnen, langs het domein van kokkie, die hem vaak wat toestopte. Op heel Java kon niemand zo koken als kokkie, zei zijn moeder. Er was altijd eten. Zodra het donker werd kwamen de satéverkopers voorbij, elke avond. En daarna de nasiverkopers. De geur van eten, van de orchideeën die aan de rand van de veranda hingen en van de papajabomen in de tuin, ze komen allemaal terug.

Rechts achter het huis was de kamer van moeder. Kokkie deed het werk in de keuken en kwam als moeder het belletje rinkelde. Aan de rechter voorkant van het huis lag vaders vertrek. Een echte werkkamer voor zijn spullen heeft hij nooit nodig gehad, hij was voorman bij Machinefabriek Braat en werkte alleen op de fabriek.

Chris glimlacht bij de herinneringen. Daar, helemaal aan de an-

dere kant van de tuin, bouwde hij met zijn jongere broer Rob een volière. Er is niets van over. Links achter in het huis was zijn slaapkamer. Hij kan hem vanaf de straat niet zien. Daarnaast een precies even grote kamer voor Rob, die amper gebruikt werd. Rob sliep liever op een matje op de grond bij Chris dan in zijn eigen bed. Hij en zijn achttien maanden jongere broertje waren in dit huis onafscheidelijk. Ze klooiden in de volière, klommen in de bomen om het huis, maar het liefst zaten ze op het witte muurtje. Het vormt nog altijd de grens tussen hun tuin en die van de burens, alleen staat er nu een ijzeren hek op. Soms zaten ze te kletsen en becommentarieerden de voorbijgangers, meestal speelden ze op hun gitaar. Chris leerde de eerste grepen van zijn vader toen zijn vingertjes nog te klein waren om over de volle breedte van de hals te reiken, de rest zocht hij later zelf uit. Hij leerde het Rob en het ging ze makkelijk af.

Lachend probeerden ze nieuwe liedjes, soepel bewogen de ranke vingers van hun linkerhand over de snaren. Indische krontjong: 'Ajoen Ajoen, in die hoge klapperboom', of 'Marinjong'. De liedjes klonken weemoedig en Chris wist dat moeder genoot als ze haar jonge zoons hoorde spelen. Zo nu en dan waagden ze zich aan nieuwe liedjes die ze oppikten van de Amerikaanse zender die vanaf de Filipijnen uitzond. Vaak kwamen de burens even kijken of hielden toevallige passanten in. Soms stonden er wel twintig mensen te luisteren naar de liedjes van de broers. Ze genoten van de aandacht. Chris voelt het geluk van toen door zijn lijf, zoals een slok whiskey na een koude wandeling je hele lichaam opwarmt.

Wat zou hij graag de tuin in lopen, om het huis heen. Of het huis vanbinnen willen bekijken. Hij durft het niet.

In een donkere ruit ziet hij de weerspiegeling van zichzelf, Chris Buisman, vijftenzestig jaar oud. Hij kan zijn eigen ogen amper zien, ze liggen diep. Gedachteloos doet hij een knoopje van zijn crèmekleurige overhemd dicht en strijkt hij zijn zwarte linnen broek glad, alsof hij zich fatsoeneert voordat hij het podium op gaat.

In zijn hoofd is hij nog veel jonger. Hij pakt zijn lange haar met zijn rechterhand bij zijn nek bij elkaar. Vanzelf zet hij zijn benen een eindje uit elkaar. Zijn rechterknie buigt licht naar binnen. Zijn linkerhand houdt hij open, een eindje van zijn lichaam, alsof hij een gitaar vasthoudt.

Hij schudt zijn hoofd. Hou toch op, man.

Den Haag, 1950

Als je hard genoeg aan de koperen knop trekt, hoor je in de gang achter de gesloten voordeur een belletje schel rinkelen. Je kunt er niet zacht mee bellen. Johan wacht bij de deur. Nog voordat het lawaaiige geklingel is afgelopen, doet mevrouw Hamersma open. Ze buigt vriendelijk iets voorover om Johan te begroeten. ‘Loop maar door, je weet de weg,’ zegt ze.

Johan is tien en krijgt orgellessen van meester Hamersma. Hij geeft de vijfde klas les, maar niet op de basisschool waar Johan op zit. Elke dinsdagmiddag om halfvijf loopt Johan naar de achterkamer van de meester. Het ruikt er naar gedoofde sigaren en muffige boeken, net als bij opa Berkenbosch. Ergens tussen een paar grote boekenkasten staat een Hammondorgel met twee klavieren en voetpedalen, waarop meester Hamersma soms zacht met Johan meespeelt. De lage basnoten zijn heerlijk – je hoort ze en voelt ze –, maar een halfuur samen met de meester op de houten orgelbank zitten is ongemakkelijk.

‘Laat de noten mooi in elkaar overlopen, Johan,’ gromt Hamersma. ‘Let op de zetting van je vingers. Als je ze goed neerzet, hoef je niet van die grote bewegingen te maken.’ Op het lage klavier speelt de meester het voor en gaat met zijn rechterarm achter Johan langs om op een paar knoppen te drukken. De klank van het orgel verandert en Johan probeert zich kleiner te maken om de war-

me arm niet op zijn rug te hoeven voelen. Als hij het stuk nog eens probeert te spelen en de meester meespeelt, wordt het echt mooi. Johan geniet van de volle klank. Hij doet iets wat niet heel moeilijk is, de meester voegt er iets aan toe en met elkaar wordt het fantastisch. Het liefst zou Johan de hele les zo samenspelen.

Op dinsdag heeft Johan orgelles en elke zaterdag gaat hij rond met het zendingsbusje. Hij fietst met een stevige groene collectebus de route die de penningmeester van de zendingscommissie van de kerk heeft uitgestippeld door een gedeelte van Den Haag. Als Johan hard fietst, kan hij het net binnen het uur doen. Zijn record is drieënvijftig minuten, maar de tijd heeft ook te maken met de wachttijd bij de voordeuren. Hij fietst zo hard hij kan, gooit zijn fiets tegen een hekje of gevel, belt aan en schudt de bus als de deur opengaat flink op en neer, zodat de munten die erin zitten lawaai maken. ‘Zendingsbusje!’ roept hij dan. Meer is er niet nodig. Hoe fijn is het als degene die opendoet hem al verwacht. Dan kan er meteen een stuiver, dubbeltje of zelfs een kwartje in de bus.

Hij slingert zijn iets te kleine rode fiets heen en weer om te kunnen racen. Waar het geld uit het busje precies naartoe gaat weet hij niet. Zijn vader heeft hem uitgelegd dat een zendeling een soort dominee is die in verre landen mensen die nog nooit van God en Jezus hebben gehoord kan uitleggen wie dat zijn, zodat zij ook kunnen geloven. En dat is gevaarlijk werk, want Johan heeft weleens in een stripverhaal gezien dat blanke mensen in Afrika in grote potten gekookt worden en dan worden opgegeten. Dus misschien is het geld bedoeld om wapens voor de zendeling te kopen. Of bijvoorbeeld een snelle motor zodat ze weg kunnen als het te gevaarlijk wordt.

Bij het volgende adres krijgt hij niet alleen een kwartje in zijn bus, maar ook een toffee voor hemzelf. ‘Dank u wel!’ roept hij, terwijl hij alweer terug naar zijn fiets rent. Bij een kleine rotonde op zijn route wil hij altijd linksom fietsen. Zijn twee jaar oudere broer Karel heeft gezegd dat de politie je meteen een boete geeft als je dat

doet. Die boete krijg je volgens Karel sowieso, ook al is er geen politie in de buurt, want er is altijd wel iemand die het aan ze vertelt. Johan gelooft er niks van. Hij ziet niemand, maar gaat toch netjes rechtsom. Kun je mensen eigenlijk wel iets laten geloven door iets te vertellen? Hoe zorgt een zendeling er eigenlijk voor dat de mensen in Afrika hem geloven?

Thuis zet hij de bus met een klap op het kastje in de gang. En stel je voor dat het de zendeling niet lukt om de mensen te laten geloven. Dan komen ze in de hel. Als je niet in God gelooft, kom je later in de hel. De bus is al best zwaar, volgende week wordt hij weer geleegd. Dat gebeurt eens in de twee maanden, in een zaaltje achter de kerk. Alle jongens met een eigen wijk sorteren de centen, stuivers, dubbeltjes en kwartjes uit hun eigen bussen in mooie rijen. De laatste keer had Johan het meeste geld opgehaald van iedereen: achttien gulden en vierentwintig cent. Het is geen wedstrijd, zegt zijn vader, maar Johan hoopt weer op het hoogste bedrag.

‘Speel je meteen even orgel, Johan?’ roept zijn moeder vanuit de kamer. Johan zucht. Hij wil veel liever stoepranden met Karel, of desnoods met zijn jongere zusje Nel. Elke avond als zijn moeder het eten kookt, moet Johan een kwartier oefenen op het harmonium. Ongeacht of hij net zijn wijk met het zendingsbusje heeft gelopen of niet, er is geen ontkomen aan.

Johan schuift langzaam de klep van het klavier naar boven en klapt de zitting van de houten kruk omhoog. Onder de zitting zit een opbergvak, waarin de zes oefenboeken van Folk Dean zitten. Ze hebben kleurige omslagen. Hij heeft ze alle zes al doorgewerkt. De psalmen voor orgel bewerkt door J. Worp, in een statig zwart gebonden uitvoering, zijn nog te moeilijk voor hem. Hij pakt de blauwe bundel, de liedbundel van Johannes de Heer, waarin een paar liedjes staan die wat makkelijker zijn. Hij slaat het boek open en zoekt lied 200, ‘O, welk een macht heeft Uwe liefde’. Geen kruisen, geen mollen, steeds een mooie vierklank. Lage c en g met de linker-, midden-c en e met de rechterhand. Hij begon pas een klein

beetje van het orgel te houden toen hij de meerklanken kon spelen. Nog altijd zet hij graag zijn rechterduim, wijsvinger en middelvinger op de c, e en g. Die laat hij lang liggen terwijl hij rustig zijn voeten om beurten naar beneden trapt om lucht in het instrument te pompen. Dan schuift hij een voor een zijn vingers een noot omhoog. Eerst klinkt de dissonant, maar uiteindelijk is daar weer de perfecte drieklank. En dan weer terug naar het oorspronkelijke akkoord. Met zijn linkerhand twee lage c's erbij, met zijn rechterknie drukt hij een van de houten kleppen onder het klavier naar buiten, waardoor er een extra zwaar basgeluid uit de eikenhouten kast klinkt. Dit is zo mooi. Romig. Het akkoord klinkt als stijfgeslagen slagroom en tegelijk warm als chocolademelk die hij soms op een koude zaterdagavond krijgt. Hij voelt de lage tonen in zijn maag. Er is voor Johan even niks anders dan dit perfecte geluid. En dan haalt hij zijn linkerhand van de toetsen en zet hem terug. De basnoten klinken als het gedreun van de heimachine die twee straten verderop zijn palen in de grond beukt. Hij beweegt zijn bovenlijf naar voor en achter mee op de cadans van zijn linkerhand. Niets anders dan muziek kan hem dit gevoel geven. Sneller gaat zijn linkerhand. Alleen de klank van een vol akkoord en het ritme, meer is er niet nodig. Niemand hoeft het te horen, niemand hoeft hem te zeggen wat hij moet spelen, hij wil zelf klooiën en zich verliezen in het geluid.

‘Johan!’ roept zijn moeder. ‘Johan!’

Dan stopt hij.

‘Dit lijkt me niet de oefening die je voor meester Hamersma moest doen!’

‘Niet wéér “O, welk een macht”’, verzucht Nel als hij zijn eerste akkoord speelt. Op maandagavond speelt Johan na het eten voor wat hij die week heeft geleerd. Hij werpt haar een vernietigende blik toe, het kind is net negen geworden en snapt niks van muziek. Karel grinnikt zonder op te kijken.

‘Stil nou,’ zegt hun vader. ‘Toe maar.’ Hij knikt vriendelijk naar Johan.

Als zijn vader zo naar hem kijkt, voelt Johan zich even heel bijzonder. Hij herinnert zich ineens hoe hij een jaar of vijf geleden als vijfjarige met zijn ogen dicht aan tafel zat. ‘Kijk nou, hij slaapt,’ zei zijn vader. Johan drukte zijn ogen wat verder dicht; slapen, bord niet leeg eten, geen gedoe met naar bed gaan, geen tanden poetsen. ‘Ik denk ook dat hij slaapt.’ Dat was de stem van zijn moeder. Zijn vader had hem opgetild en hem zo naar boven gebracht. Voorzichtig had hij zijn broek uitgetrokken, zijn shirtje over zijn hoofd gehaald. Hij deed zo onhandig zijn pyjama aan dat Johan hem wel even móést helpen. Daarna had hij hem een kus op zijn voorhoofd gegeven. ‘Welterusten lieve jongen,’ zei hij, en hij knipte het licht van zijn kamer uit. Johan wist dat zijn vader wist dat hij niet sliep. En hij wist dat zijn vader wist dat hij dat wist. En toch had hij hem naar bed gebracht.

Johan zet opnieuw in. Zijn vader neuriet zachtjes mee. Aan het haperende eind van het lied knikt hij goedkeurend. Johan kijkt triomfantelijk naar zijn broer en zusje.

Den Haag, 1950

Om beurten bungelen Johans onderbenen van voor naar achter, van voor naar achter, van voor achter. De banken in de kerk zijn hoger dan de stoelen thuis, hier kan hij zijn benen heen en weer laten gaan zonder dat ze de grond raken. Zijn moeder legt geduldig haar hand op zijn knie. Niet doen, zeggen haar ogen. Johan houdt meteen zijn benen stil. Het ging vanzelf, maar het mag niet. In de kerk ziet God alles.

Hij kijkt opzij. Karel doet zijn hand naar zijn mond alsof hij een hap van een koekje neemt. Johan knikt: we doen een wedstrijdje. Wie de meeste keren goed voorspelt wanneer de dominee ‘amen’ zegt, wint een koekje. De verliezer moet zijn koekje aan de winnaar geven.

‘Gemeente. Laten wij zingen uit Pessallem twéé en veertig..’

De stem van de dominee gaat met veel nadruk naar boven en beneden. Hij zingt eigenlijk meer, de twee van tweeënveertig spreekt hij hoog uit. Het zou grappig zijn als de organist meespeelde met de melodie van de woorden van de dominee, denkt Johan. ‘Tweeee,’ zegt hij zachtjes, net zo hoog als de dominee. Het is niet zacht genoeg. De man voor hem draait zich om, hij kijkt boos. Moeder legt alweer haar hand op zijn knie. ‘Sssssttt,’ fluistert ze.

‘t Hijgend hert der jacht ontkomen, schreeuwt niet sterker naar ’t genot,’ vervolgt de dominee plechtig, ‘naar de frisse waterstro-

men, dan mijn zíél' – het woord 'ziel' klinkt weer net zo hoog als 'twee' – 'verlangt naar God. En wat dan verder volgt.' In gedachten ziet Johan een hert rennen. Het hijgt. Logisch, het hert rent keihard. En het schreeuwt. Hoe zou een hert schreeuwen?

De organist trekt aan de knoppen naast het orgel, je hoort het hout kraken en kloppen, en zet hard in. Johan schrikt. Hij voelt zijn hart in zijn keel. Het orgel schreeuwt.

De organist speelt alle noten even lang. Dat hoort eigenlijk niet. Boven het eerste couplet van de psalm staat een notenbalk met de melodie. Johan weet van orgelles dat een noot die zwart is twee keer zo snel moet als een noot die open is. En een witte noot met een stokje moet twee keer zo snel als een witte noot zonder stokje. In de kerk geldt dat niet. 'Ritmische muziek hoort niet in de kerk,' heeft zijn vader een keer uitgelegd. 'Muziek is bedoeld om de Heere te prijzen en niet om op te dansen.' Zijn vader kan het weten, hij is ouderling. Hij zit rechts voor in de kerk en kan Johan streng in het oog houden. Zelf zit hij links in de kerk met zijn moeder, broer en zusje, waar de banken schuin naar de preekstoel gericht staan. Toen Johan onlangs op school bij de dagelijkse Bijbelvertelling het verhaal hoorde over David, die danste voor de ark, vroeg hij diezelfde dag nog tijdens het avondeten aan zijn vader hoe dat zat.

'Dit is een belangrijk verschil tussen ons en de volken van het zuiden,' verklaarde vader, nadat hij rustig zijn bestek had neergelegd. 'Wij Nederlanders uiten onze vreugde niet in dans.' Hij keek Johan even streng aan en pakte vervolgens zijn vork en mes weer op. Hij kijkt meestal streng als hij het over de kerk heeft. 'Moeder,' had vader daarna gezegd, 'wat heb je weer heerlijk gekookt.'

Johan zingt de psalm mee en kijkt even opzij. Ziet zijn moeder wel hoe goed hij dat kan? Zij knipoogt. Hij probeert zo hard mogelijk te zingen. De psalm over het hijgende hert heeft hij al uit zijn hoofd geleerd. Op de School met den Bijbel zeggen alle kinderen van de eerste tot en met de zesde klas elke maandagmorgen hun nieuw geleerde psalmversje op. De woorden klinken bekend, ver-

trouwd en mysterieus onbegrijpelijk. Als het eerste vers is afgelopen, speelt de organist een tussenspel.

Hoe zou het zijn om in een kerk in een zuidelijk land te zitten, waar je ritmisch mag zingen? Stel je voor dat je zelfs mag dansen... Het tweede vers van de psalm kent hij niet uit zijn hoofd. 'O mijn ziel, wat buigt g' u neder. Waartoe zijt g' in mij ontrust...' Johan moet zijn best doen de regels op tijd te lezen en ze direct daarna te kunnen zingen. Met zijn vinger wijst hij de woorden aan in het nieuwe psalmboek dat hij voor zijn tiende verjaardag kreeg. De zielenpiet buigt, maar daar komt het hert aanrennen. Ongerust gaat de arme stakker ook rennen. Hij schreeuwt. Het hert schreeuw. Het orgel schreeuwt.

'Ik ga u voor in gebed,' zegt dominee De Zoet als de psalm is afgelopen. Zijn stem wordt donker. Johan houdt zijn handen gevouwen en knijpt zijn ogen dicht. Niet helemaal dicht, hij kan nog door zijn ooghaartjes gluren. Dit gebed gaat lang duren.

'Barmhartig en genadig God.' De dominee spreekt de woorden nóg langzamer uit dan alles wat hij eerder deze kerkdienst zei. Dansen past hier niet bij. Schreeuwen ook niet trouwens. Door zijn oogharen ziet Johan dat de dominee zijn hoofd schuin omhoog gericht heeft. Logisch. Hij spreekt tegen de Here God, en die is boven. Zijn gevouwen handen houdt hij ter hoogte van zijn kin. Zijn ogen zijn stijf dicht, zijn gezicht ziet eruit alsof hij pijn heeft.

Johan sluit zijn ogen weer. Straks ziet vader hem kijken. Het is lastig om je ogen zo lang gesloten te houden. Soms kijkt hij naar beneden. Dat mag ook, want dat ziet niemand. Zo kun je controleren of er geen enge beesten uit het donker onder de bank vandaan kruipen.

Uiteindelijk zegt de dominee: 'Dat bidden en smeken wij in de naam van onze Verlosser.' Johan kijkt opzij naar Karel. Hij heeft de vingers van zijn linkerhand gestrekt voor zich. De duim wijst recht omhoog. Johan houdt zijn hand net zo. Als de dominee de zin uitgesproken heeft, duwen Johan en Karel tegelijk hun duim naar be-

neden. ‘Amen,’ zegt de dominee. Dit was makkelijk. 1-1.

Nu komt de collecte. Dat is als een pauze. Mensen gaan even ver-zitten, de diakenen lopen met collectezakken door de kerk, moeder deelt pepermunten uit en je mag, als je het heel zacht doet, even wat tegen elkaar zeggen. Karel prikt stiekem in Johans zij. Johan schuift met een ruk opzij, hij kan helemaal niet tegen kietelen. Moeder buigt zich over hem en veegt een vlekje van zijn wang. ‘Je moet een beetje rustiger doen, hoor,’ zegt ze. ‘Je bent nu een grote jongen van tien. Je kunt best proberen wat te onthouden van wat de dominee zegt.’ Johan kijkt haar aan. Zij kan lang niet zo streng zijn als vader. Gelukkig zit hij altijd bij haar en niet bij hem.

De dominee leest een stuk uit Openbaring. Dat is makkelijk te vinden in zijn minuscule bijbeltje met knisperdunne pagina’s. Het is het laatste boek. ‘En rondom den troon waren vierentwintig tro-nen.’ Johan leest mee in zijn bijbeltje. Dat moet een enorm paleis zijn, waar al die tronen kunnen staan, in de hemel. ‘En op de tro-nen zag ik vierentwintig ouderlingen zittende, bekleed met witte klederen. En zij hadden gouden kronen op hun hoofden.’ Zie je wel. Ouderlingen zijn echt belangrijk. ‘En van de troon gingen uit blik-sem, en donderslagen, en stemmen.’ Johan pakt de arm van zijn moeder.

Dan komt de preek. Die duurt wel veertig minuten, zei Karel een keer. Aan het begin daarvan kan hij nog zo lang mogelijk op zijn pepermuntje proberen te zuigen. King blijft hard en valt niet uit elkaar en kan uiteindelijk zo flinterdun worden dat je ermee in je tong kunt snijden.

‘Zo zullen wij elkander ontmoeten, de schapen, jubelend en jui-chend in de schaapskooi des Heren.’ Dominee De Zoet gebruikt graag twee woorden met dezelfde beginletter. Dat viel Johan al eer-der op. Daarnet had hij het over bokken die ‘brúllen en branden in de hel’. Brullen werd opnieuw hoog uitgesproken, branden juist laag. De l van hel hield hij aan zo lang hij kon. Het hert schreeuwt. Het schaap jubelt. De bok brult. De mannen met de kronen zijn de